

VITA

ZACHAR JÓZSEF

MI IS A HADTÖRTÉNELEM?

Gondolatok egy vita kapcsán

Az elmúlt közel egy esztendőben a történelemtudomány hazai művelői között számomra érthetetlen okokból ismét vita folyik abban a kérdésben, tudományági értelemben egyáltalán milyen besorolásúnak kell lennie a hadtörténelem-tudománynak. Jellemző módon a legújabb vitát kirobbantató történész, Laczkó Miklós, saját kutatási területét így fogalmazta meg: „XX. századi politika- és társadalomtörténet, művelődéstörténet.”¹ A vitában hozzá csatlakozó György Péter esztéta, aki ugyancsak történelemtudományi egyetemi tanulmányokkal képzőművészeti főiskolai tanár,² az ő nézetét osztja.

A két megnyilatkozó alapvető állítása így szól: „a hadtörténelem az össztörténelmi összefüggésekből kiragadottan”, illetve „a politikatörténetet mellőzve” művelt „katonatörténet”. Ezzel mindketten egy-egy, saját nemzedékük előtti, „katonatörténetet” művelő elődjük nézetét visszhangozzák anélkül, hogy annak igazságát vizsgálták volna. Az első világháború utáni időben, annak tanulmányai alapján ugyanis 1941-ben Timon Béla azt állította, „a hadtörténelem – a történelemtudománynak az az ága, amely a háborúval kapcsolatos tényezőket vizsgálja”. A második világháborút követően pedig immár újabb tapasztalatokkal gazdagabban 1954-ben Borus József úgy vélte, „a hadtörténelem – a katonai-történelmi ismeretek összessége”.³

Mai két kortársunk arra viszont még csak nem is keresi a választ, ha a „katonatörténet” valóban „a háborúval kapcsolatosan” vizsgálódik, és valóban „a katonai-történelmi ismeretek összessége”, miért lenne általánosan igaz, hogy ez (és csupán ez) „az össztörténelmi összefüggésekből kiragadott”, és mi igazolja, hogy ezt e diszciplína művelői általában valóban „a politikatörténetet mellőzve” teszik. Még tovább menve, ha igaz is lenne, hogy a hadtörténelem – „katonatörténet”, ez miért elvetendő, ha van számos más részterületi tudományág (így a mai bírálókhöz is kötött társadalom-, politika-, művelődéstörténet) is a történelemtudományon belül. Azokkal szemben ez a „katonatörténet” mennyivel jobban szűkített, mennyivel inkább bezárkózó, mint a többi, sőt a történelemtudomány egészéből miért is éppen ez a kikülönítendő részterület?

Mindenesetre ezeknek a kérdéseknek a vizsgálata nélkül már a 2005-ben a hadiesemények megismerhetőségével kapcsolatosan megrendezett tudományos eszmecsereét követően e folyóirat hasábjain eleven vita folyt abban a kérdésben, mi is a hadtörténelem tárgya. Ebben már akkor is megszólaltam, és hangsúlyoztam, hogy a hadtörténetírás a történetírás szerves részét képezi, a hadtörténelem nem csupán csatatörténet, e tudomány (vagy tudományág?) művelése is indokolt és lehetséges.⁴ Ez akkor válasz volt Gyáni Gábor, a saját szavaival nemcsak „társadalom- és várostörténettel”, hanem „történelemelmélettel” is (ám hadtörténelemmel még érintőlegesen sem) foglalkozó kutatótárs szkeptikus hangvételű vitaindítójára.⁵ Velem együtt, illetve engem követően más történelmi korszakok olyan jeles történészei is közreadták nézeteiket, akik munkásságuk során

¹ Ki kicsoda 2009. Budapest, 2008. 652. o.

² Uo. 412. o.

³ Valamennyi idézet: *Pollmann Ferenc*: „Marcona” történelem: hadtörténelem határon innen és túl. *Korall*, 33. sz. (2008. november) 121. o.

⁴ *Zachar József*: Csakis csatatörténet? Hadtörténelemről, hadtörténetírásról. *Hadtörténelmi Közlemények*, 2006. 1. sz. 157–164. o.

⁵ Ki kicsoda 2009., i. m. 407. o.

(tőle eltérően) hadtörténelmi kérdéseket visszatérően tárgyaltak. Úgy tűnik, hiába érveltek (érvel-tünk) szóban, majd többszörösen visszatérően írásban a hadtörténelmi kérdések önálló, ám messze nem az általános történelmi összefüggésekből kiragadott feltárásának jogossága és főleg az akkor elvitatott lehetősége mellett.

A vita a múlt esztendőben váratlanul, ezúttal egy „társadalomtörténeti folyóirat” hasábjain, annak is hadtörténelmi dolgozatokat közreadó tematikus számának megjelenésével újfólag kiobbant. Ebben éppen az alapvetően hadtörténelmi feltáró munkát végző, hozzám közel álló, egy-másfél évtizeddel fiatalabb kutatótársak szálltak vitába, no nem a kívülről érkező, téves felfogású nézetekkel, hanem egymással.⁶ Az egyes legújabb közreadott eszme-futtatások mind a civil-, mind a katonakutatók körében további álláspontok megfogalmazását ösztönözték, újabb szakmai vitákat generáltak. Ezekben nemcsak a vagy katonai, vagy történelmi felkészültségük alapján a hadügy múltjával foglalkozók nyilatkoztak meg, hanem az alapul szolgáló két szaktudomány más területein tevékenykedők is. Magam csupán a kezdetet jelentő, szakfolyóiratbeli éles eszme-csere kapcsán kívánok most megszólalni, egyúttal szigorúan tudományelméleti téren szeretnék maradni. Ezt tartom ugyanis alapvető kérdésnek.

Pollmann Ferenc már a vitaindító írásában használt szokatlan jelzővel egyértelműen kijelölte a vitatott szaktudomány (vagy csupán tudományág?) helyét, amikor jó érzékkel „marcona történelemnek” nevezte ezt. Az általunk (is) művelt történelmi kutatás valóban a múlt marcona = martialis = Mars hadiistenhez tartozó, azaz hadi vonatkozásaival foglalkozik. Ez alapján már előzetesen le kell szögezniem, jogosan utasítja vissza a kezdő írás azt a nézetet, mintha „a hadtörténelem művelése a történettudomány peremére szorult” volna, mintha „a hadtörténet a háborúk története” lenne csupán, s így „a hadtörténetet a hadtudományhoz és nem a történelemtudományhoz” kellene sorolniuk.

Ennek az írásnak az olvastán – bár kutatótársam, tisztázatlanul hagyta, és a közbeszédhez hasonlóan maga is keverte a hadtörténelem és a hadtörténet fogalmat – még nem gondoltam, hogy ismét e vonatkozású tudományelméleti megfontolásaimat kellene megfogalmaznom, miként tettem ezt egy jó évtizeddel ezelőtt lefolytatott hasonló jellegű vita esetén. Akkor végül egyenesen önálló kismonográfia közreadásával foglaltam állást a rendvédelem-tudomány önállóságának létjogosultsága mellett.⁷ E nézetet jog- és hadtudósok egyaránt vitatták (és vitatják), ennek, a felfogásom szerint (a hadtörténelemhez hasonlóan) sajátos köztes szaktudománynak a létét megkérdőjelezve.

Ezúttal Pollmann Ferenc írása keltett visszhangot, ehhez hozzászólva, egy-egy, önmagát levél-tárosnak és hadtudósoknak nevező, ám alapvetően hadtörténelmi kérdéseket kutató társam igyekezett megcáfolni immár e másik köztes szaktudomány lételemét. Míg ők ezt kétségbe vonták, a társadalomtörténet felőli indítással ugyancsak hadtörténelmi vonatkozásokat kutató és írásával a vitát kiobbantó szerző viszontválaszában az ő állításaikkal szemben igyekezett eredeti állítását pontosítani. Ám a határozott érvelésű állásfoglalás az eredeti közlemény más kérdéseivel szemben háttérbe szorult, annak tisztázása, mi is végül a hadtörténelem, napjaink vitájából – az újabb írásbeli és szóban azóta is tovább folyó megszólalások ellenére – még mindig hiányzik.

Mivel a szűkebb szakterületünket illető vita közéleti hullámokat is keltett, úgy vélem, szükséges ismét megszólalnom, nem egy külső, hanem alapvetően éppen a saját tudományterületünket művelők által olvasott folyóiratban. Ugyanakkor nem az intézményi keretek, a tudományszervezési eljárások vitatott kérdéseiben kívánok állást foglalni, még kevésbé a vitázók közti személyes ütközések terén kívánok igazságot tenni. Csupán egyrészt néhány, saját pályámra vonatkozó adat felvillantásával a kérdéskör bonyolultságát szeretném jelezni, másrészt megkísérlem, hogy az érdemi szakmai eszme-csere érdekében kijelöljem a hadtörténelem általam helyesnek vélt tudományelméleti helyét.

Magam 1966-ban, lezáró egyetemi tanulmányaimat követően szereztem történelem-német nyelv és irodalom szakon középszintű tanári oklevelet. Ezt megelőzően már elkészült „Friedrich Ferdinand Graf von Beust (1809–1886). Eine biographische Skizze” című, német nyelvű, életrajz-jellegű (köztörténelmi) szakdolgozatom, amellyel bemutatkoztam későbbi szakmám művelőinek.

⁶ Korall, 33. sz. (2008. november) 120–128. o.; 35. sz. (2009. április) 170–189. o.

⁷ Zachar József: Rendvédelem-tudomány? Rendvédelem-tudomány! Gondolatok egy új tudományág elméleti alapjairól, fogalmáról, rendszertani helyéről. *Rendvédelmi Füzetek*, 2002/28. Rendvédelmi Főiskola, Budapest, 2002.

1968-ban védtem meg „Az osztrák Verfassungspartei külpolitikája 1871–1879 a Neue Freie Presse tükrében” című, politika- (egyúttal diplomácia-, párt- és sajtó-) történeti jellegű bölcsészettudományi doktori értekezésemet. 1976-ra készült el „Az osztrák–német liberális mozgalom (Alkotmánypárt) és a politikai hatalom 1861–1881” című, párt- (egyben társadalom- és politika-) történeti jellegű történelemtudományi kandidátusi értekezésem. 1993-ban nyújtottam be „Császári(királyi) szolgálatban. Hadügy, hadsereg, magyarság 1683–1792” című had- (valamint társadalom- és politika-) történeti jellegű történelemtudományi doktori értekezésemet. 2001-ben védtem meg „A magyarországi Habsburg-hatalom kiterjesztése és megszilárdítása 1683–1792” című, köz- (egyúttal politika- és kapcsolat-) történeti jellegű habilitációs doktori téziseimet. Közben – folyamatosan és fokozatosan katonai mesterségbeli tudással is felvértezten, végül ezredesi rangig eljutva – dolgoztam német népismeret és hadtörténetet tanító katonai főiskolai oktatóként, hadtörténész tudományos kutatóként, hadtörténelmi folyóirat szerkesztőjeként, hadilevéltárosként, össztörténelmi hadtörténelmi, majd rendvédelem-történelmi tudományszervezőként, egy évtizede pedig a civil felsőoktatásban újkori magyar történelmet előadó egyetemi tanárként tevékenykedek. Párhuzamosan közreadtam 22 önálló kötetet, mintegy 260 tudományos és 240 népszerűsítő dolgozatot az egyetemes és a magyar történelem különböző korszakaival és területeivel kapcsolatosan. Kérdésem, kinek van joga beszűkíteni történész mivoltomat bármilyen e szaktudományon belüli korlátozó jelzővel, és az a történelemtudomány mely ágán belülré utasítana?

A fenti kevésbé fontos, csupán szemléltetésnek szánt bevezető sorokat követően áttérek a lényegi megközelítésre. Saját példámmal azt kívántam jelezni, a történelemtudományon belül a hadtörténettel (is) foglalkozó tudós (az e szaktudományon belüli más jellegű történetet kutató társaihoz hasonlóan) – egyszerűen történész. Hadtörténésszé korlátozása csakis egyes kutatási témájával kapcsolatosan annak szűkebb szakterületére utalásként, olyanformán lehetséges, mint a társadalomtörténész, párttörténész, egyháztörténész, művelődéstörténész, várostörténész stb. esetében. Ám a történelemtudomány különböző tudományágait művelők közül kiemelve, a hadtörténészt a jelző nélkül megnevezett történésszel szemben megkülönböztetni, különösen pedig (mint egyébként szokásos) szembeállítani, téves és visszautasítandó.

Valódi mondanivalóm kiindulópontjaként (és a fentiek jobb megértése céljából is) szabad legyen megismételnem 2002-ben már papírra vetett, de visszhang nélkül maradt ismeretelméleti megfogalmazásomat: „A tudomány a társadalmi tudatnak az a forrása, amely a természeti, társadalmi és emberi valóságról a történelmi kialakulás folyamataira figyelemmel levő, azonos kutatási módszerek alkalmazásával rendszerezett, egységbe foglalt és általánosított ismeretegyüttest fog össze a felhalmozott adatok alapján, a fejlődési törvényeket felismerve, elméleti következtetéseket levonva. Ennek egy-egy szűkebb területe a szaktudomány, azon belül pedig a tudományág.”⁸

E gondolatot immár folytatva, a tudományban elsődleges az ismeret, azaz a jelenség, a tény, a folyamat, a tendencia felismerése, és erre épül a vizsgálat, a megértés, a bemutatás, a magyarázat és a következtetés levonása. Mindez a történelemtudomány esetében csak az elmúlt időkre vonatkozóan történik, és ez határozza el a többi társadalmi-, emberi- és természeti irányultságú szaktudománytól. A helyzetet bonyolítja, hogy minden más szaktudomány által vizsgált jelenségsopornak ugyancsak van múltbeli vetülete, vagyis létezik az adott létező szaktudományban is történeti tudományág. (Nem egy-egy szaktudomány öntörténetére gondolok!) Ezúttal azonban másról van szó, a történelemtudomány önmaga – szaktudományként – összességében az emberi együttélés valamennyi jelenségsoportjának múltjára vonatkozó teljes tudományos tevékenységet jelenti. Ugyanakkor a kutatás tárgyát képező múltbeli jelenségek mérhetetlen gazdagságúak, és így totalitásban az (állandóan gazdagodó) múlt egyénileg megismerhetetlen, áttekinthetetlen ismerettömegek tárháza. Még a szükségszerűen bizonyosan megismert, általánosnak felismert fejlemények is a múltban eltérő körülmények közt különböző módon jelentkezhetnek. Ezért e szaktudomány művelőjének tevékenysége szükségszerűen egyes adott korszakokra, sőt azokon belül is egyes azonos jelenségek körére vagy adott területre korlátozódik. Minden más szaktudomány által művelt történelmi vonatkozású kutatás még inkább korlátozott, csupán a saját tudományterületi jelenségekre szűkített.

---

⁸ Zachar József: Rendvédelem-tudomány? I. m. 5. o.

Másként megfogalmazva, a történelemtudományban bármely korra és bármely jelenségcsoportra vonatkozóan működő tudós – történész, míg bármely más szaktudomány által vizsgált jelenségek előzményeivel foglalkozó – az adott szakhoz kötötten – annak a szaktudománynak a történésze. Így az agártudomány egyik ágát műveli az agrártörténész, az építészettudományét az építészttörténész, a zenetudományét a zenetörténész, a nyelvtudományét a nyelvtörténész és ugyanígy – a hadtudományét a hadtörténész. Nem véletlen az, hogy a Magyar Tudományos Akadémia osztálybesorolása szerint minden szaktudományi történész az adott szaktudomány szerinti osztályba sorolt, továbbá az adott szaktudományi jelzővel minősítették (az irodalomtudomány doktora, a műszaki tudomány kandidátusa, az orvostudomány doktora, a politikatudomány kandidátusa stb.), és teljesítményüket elismerve, ma is ennek megfelelően sorolják be (pld. a művelődéstudomány, a neveléstudomány, a filozófiatudomány, a jogtudomány és a hadtudomány doktora).

Máris adott minden hazai félreértés alapmotívuma. Korábban tisztáztuk, hogy a történelemtudományon belüli egyik tudományág a hadtörténet, most pedig az vált világossá, hogy a hadtudomány egyik tudományága ugyancsak a hadtörténet. E két szaktudomány által is lefedett azonos megnevezést viselő, de más irányból levezetett tudományág egymáshoz való vizsgálata ugyanúgy szükséges, mint a történelemtudományhoz és a hadtudományhoz való viszonyuké.

Ezt megelőzően azonban, visszatérve az alapkérdéshez, azonnal jelentkeznek egy újabb nehézség. Az emberi együttlét múltjára vonatkozó megismerésre a kollektív emlékezetten túl alapvetően tárgyi vagy/és írásos emlékek adnak lehetőséget, a múlt megidézésére ezek szolgálnak. Azonban mindkettő fennmaradása erősen bizonytalan, a teljesség soha el nem érhető, így maga az ismeretanyag is behatárolt, vagyis a felismerés legtöbb esetben bizonyára esetleges. A következő lépés: a múltra vonatkozó vizsgálat ugyancsak számos körülmény által befolyásolt, gondoljunk csak a koronként változó érdeklődésre, az adott általános tudás általi meghatározottságra. A további lépések még inkább torzíthatnak, a bemutatás az adott eszmeáramlat felfogásától függő, az elképzelt jövő képe által meghatározottan a jelenből visszavetített és így értelmezett. Különösen és alapvetően ez a helyzet a múlt megismerésénél hasznosított levélváltások, feljegyzések, naplók, visszaemlékezések, emlékiratok, évkönyvek, krónikák, elbeszélő irodalmi alkotások esetében.

De nem mentes ettől a tudományos teljesítményként értelmezett elemző, összehasonlító, értékelő, következtető történeti irodalom sem, e közben is érvényesül a sajátos érdeklődési irányultság. Így a szaktudományos módszertan és fogalmi rendszer alkalmazása ellenére is torzulhat a bemutatott múlt valósága. Ez a jellemző még az állítólag a tényleges, valóságos és kétségtelen tényeket feltáró pozitivistá történetírás esetében is, hiszen hiába elvárás, hogy a történész azt mutassa be, ami valójában történt. Ez a történésznek a múltra vonatkozó és az általa továbbadásra kerülő tudás közti tükröztető szerepe és ennek a szerepnek a saját személyisége általi meghatározottsága miatt eleve lehetetlen. Ugyanis a tényeket a feldolgozó a saját felhalmozott tudásának a birtokában és a saját értelmezésének megfelelően ábrázolja, ábrázolását pedig az ugyanazt a tényt másként értelmező tudós jogosan kétségbe vonja, kiegészíti, pontosítja. Ezen a tudósi összeütközésen átlépni, a múlt valóságát némi reménnyel hitelesen bemutatni csak úgy lehet, ha az egyes tényeket nem önmagukban, hanem összefüggési rendszerükben és érvényesülési folyamatukban, a kutatótársak által közölt rokon ismereteket figyelembe véve ábrázolja a feldolgozó.

Ha ez általánosságban így van, mennyivel inkább még fokozottabban érvényesül az emberiség egész történelmén végighúzódó sajátos jelenség: a háború, azaz az embercsoportok hatalmi indíttatású, szervezett, fegyveres, létszámban és időbeli kiterjedésben jelentősebb összeütközéseinek történészi megidézése esetén. Hiszen nem felejthetjük azt a kiindulási pontot, miszerint az emberi műveltség e sajátos jelenségében, az egymásra támadás és e támadás elhárításának (előkészítési, végrehajtási és felszámolási) eseménysorozatában a használt anyagi eszközöknek, az együtt élő emberek társadalmi formáinak, továbbá a hatalmi és tulajdonviszonyoknak az egész bonyolult rendszere van jelen.

Mivel ez így van, én sem tudom elfogadni azt a legutóbb Pollmann Ferenc által idézett és vitatott felfogást, miszerint a hadtörténelem csupán a háborúk történetével (azaz a fegyveres harc lezajlásával) foglalkozó, a történelemtudomány perifériájára szorult szűk kutatási terület („katona-történet”) lenne. Hozzá hasonlóan még kevésbé látom helyénvalónak azt a felfogást, amely a hadtörténelmet pusztán a „had” jelző alapján a hadtudományok közé sorolja. Nem igazak ezek az állítások az elődöknek tekintettek nézete alapján sem, a múltra vonatkozóan „a háborúval kapcsó-

latos tényezők vizsgálata” ugyanúgy nem egyoldalúan a hadtudományi besorolást indokolja, mint „a katonai-történelmi ismeretek összessége”. Utóbbi már utal a katonain túl a történelmi képzettséget feltételező szélesebb körű ismeretszerzés szükségességére, és ezzel mintegy jelzi a hadiesemények társadalomtörténeti beágyazottságát, társadalom-, politika-, természet-, technika-, művelődéstörténeti és egyéb kapcsolódásait.

Mielőtt saját álláspontomat felvázolom, vessünk egy pillantást a központban álló hadiesemények alapján az ezekkel foglalkozó hadtudomány fogalmi megközelítésére. Az ezirányú legújabb hazai alapmű azt közli, az elődök szerint a XIX. század elejéig ennek „tárgyát mindig a haderők, flották és ezek dolgai [sic!]” képezték. Az ennél pontosabb (a magyarra is sokáig hatást gyakorló) újkori német felfogás „olyan tudománynak tartja, amely mindazt összefoglalja, ami a háború vezetésének művészetére és történetére vonatkozik”. A sokáig hangsúlyozott (és hazánkban is átvett) szovjet nézet szerint e tudományág tárgya „a háború katonai-stratégiai jellemzői”, „a fegyveres erők felkészítése”, „a fegyveres küzdelem törvényszerűségei, elvei, módjai [sic!]”. Az angolszász és a francia felfogás korábban a hadtudományt a stratégiával azonosította, míg a legújabb nyugat-európai és amerikai felfogás szerint „a hadviseléssel, valamint a stratégia, a taktika és a logisztika elveivel foglalkozik”.⁹

E szűk felfogásnál már 1838-ban tovább lépett a magyar Tanárky Sándor, aki akadémiai székfoglalójában leszögezte, hogy a hadtudomány „tárgya a fegyveres küzdelem”. Utódai (már akkor szép magyar nyelven az idegen kifejezéseket kerülve) hozzátették, hogy e küzdelem „hadászattól és harcászattól áll, amelyek a tanulságokat a történelemből merítik”.¹⁰ Mindez összességében mégis azt jelenti, hogy az elterjedt hagyományos felfogás a hadtörténelmet csupán a fegyveres küzdelemre, azaz a hadászatra, hadműveletre és a harcászatra vonatkozó tudományos ismeretek múltbeli tárházának tekinti, azaz egyfajta példatár létre korlátozza. Más szavakkal, a jelen számára a múltból hasznosítható ismeretek iránti tudományos érdeklődés messze áll attól, hogy akár csak egy adott kor adott társadalmi viszonyai közt egymással szembekeverülő hatalmak fegyveres küzdelmének a maga teljességében való megismerésére törekedne. A hadviselés (erős túlzással szokásosan hadművészetnek nevezett) tudományára leszűkített történeti kutatás azonban semmiképpen sem lehet azonos mindannak az egymásba fonódó számos múltbeli fejleménynek a feltárásával, amelyeket összességükben hadtörténelemnek nevezünk.

Jól érzékeli ezt a hadtudomány mai művelői is, akik immár erősen kiterjesztve a határokat, például a magyar tudományos közéletben ezt a meghatározást használják: „A hadtörténelem – a fegyveres erők szervezésének, kiképzésének, felkészítésének, a fegyveres küzdelem előkészítésének, megvívásának és biztosításának, valamint a katonai vezetés elméletének a története.”¹¹ Ez bizony még mindig erősen a hadviseléshez, vagyis egyetlen társadalmi jelenséghez kötődő fogalom-szűkítés. A hadtörténelem mai német felfogása ennél rövidebben megfogalmazva, lényegesen többet mond: „A hadtörténelem – a katonapolitika, a fegyveres erők, a háborúk, a hadművészet, a haditechnika és a hadigondolkodás története.”¹² Más szavakkal, már ez a kiterjesztő megközelítés is azt jelzi, a hadtörténelem biztosan sokkal tágabb fogalom, mint amilyen a hadi műveletek történetével foglalkozó hadtudomány-történet vagy másként: hadművészet-történet lefed. Mindenesetre ezt, a társadalom-, politika-, technika-, sőt filozófia-történet felé való továbbvezetést is erősen megtévesztőnek érzem.

Az én felfogásomhoz jóval közelebb áll a mai osztrák tudományelméleti megközelítés: „A hadtörténelem – az általános történelemtudomány és az általános hadtudomány határterülete. Durván négy fő részre oszlik: 1) a hadi alapelvek, a hadelméletek, a vezetés és a szervezés története; 2) a fegyveres harcra való felkészítés és a véderő építésének története; 3) a haderő felszerelésének, fel-fegyverzésének, felkészítésének, kiképzésének, állomásoztatásának és ellátásának a története; 4) a hadi műveletek tervezésének, előkészítésének és vezetésének a története. A hadtörténelem a száraz csatatörténeten, a katonai vezetők harcászati, hadműveleti és hadászati elemzésein túl a civil kuta-

⁹ Szabó József (főszerk.): *Hadtudományi lexikon*. Budapest, 1995. 477. o.

¹⁰ Uo. 477. o.

¹¹ Uo. 478. o.

¹² *Militärwissenschaftliches Institut (kiad.): Wörterbuch zur deutschen Militärgeschichte*. Berlin, 1985. 547. o.

tóknak az általános, gazdaság-, politika-, társadalom- és művelődéstörténeti műveik terjed. A hadtörténelem célja az, hogy a hadügy és a háború korról-korra változó formában jelentkező lényegét és elemeit megismerje.”¹³

Ez a felfogás más szaktudományok (filozófia-, közgazdaság-, technika-, művelődéstudomány), felé vezető egyes szálak jelzése mellett alapvetően mégis a történelemtudomány és a hadtudomány közt jelöli ki a hadtörténelem-tudomány helyét. Tegyük hozzá, ami a továbbvezető irányokat illeti, napjainkban általánosan előtérbe került az egyik továbbvezető szál, a háborúk „kultúrtörténeti” jellegű vizsgálata, vagyis a művelődéstörténeti megközelítés. E tekintetben a háború jelenségét illetően az arcvonal hadi eseményeinek bemutatásán túllépve, főleg a háttérbeli életmód feltárása a hadtörténelem alapvető tárgya. (Az ezt meghatározó hadi események mellőzése mellett ezúttal még a háború művelődéstörténeti vonatkozásainak a bemutatása is elsikkad.) A múlt háborús vonatkozásainak tanulmányozása azonban még ennél is sokkal többet jelent, számos más irányú vonatkozása következtében további szaktudományokhoz elvezető, napjainkban is hasznosítható ismerettel gazdagíthatja egyetemes tudásunkat. Korunk kiemelkedő francia hadtörténelem-tudósa, André Corvisier „Tudomány, háború és hadművészet” címmel közreadott tanulmányában nem mulasztotta el ennek sorjázatását sem.¹⁴

Visszatérve most már napjaink további vitakérdéséhez és az újabban megszólalt hazai kutatótársak nézeteihez, valamint abból kiindulva, hogy köztes szaktudomány jellegére tekintettel katonai végzettségű és történelmi végzettségű tudósok egyaránt megnyilatkozhatnak hadtörténelmi témákban, csak igazat adhatok Markó György kiinduló állításának. E szerint „történészek alapvető katonai szakmai ismeretek hiányában nyilvánítanak véleményt”, míg „a hadtörténészek nem alkalmazzák a társadalomtörténeti megközelítést”.¹⁵ Csupán annyi pontosítást tartok feltétlenül szükségesnek, ezúttal (miként már korábban tisztáztuk) nem a hadtörténész áll szemben a történésszel, mivel szaktudományunkban a polgári végzettségű történész is művelheti a hadtörténet tudományágát, míg a magát hadtörténészként meghatározó katonai végzettségű a kellő történelemtudományi ismeretek hiányában leginkább a hadtudomány-történet (a hadművészet-történet) terén működő hadtudós. Abban van igaza idézett kutatótársunknak, hogy a hadtörténelmet művelők közt a hivatásos katonai végzettségű és a civil történelmi végzettségű egyaránt félkarú óriás, hacsak nem sajátította el az egyik mesterség birtokában a másik mesterség (a hadtörténet vagy a hadművészet-történet) alapvető ismereteit, jártasságait, készségeit is.

Ez, a felkészülésben megnyilatkozó alapvető különbség, eltérő tudományos ismeretanyag adja Csikány Tamás állításának a háttérét is, miszerint „különbség van az általánosságban művelt hadtörténelem és azon hadtörténelem között, amely a hadtudomány forrása és alapja”.¹⁶ Most jutottunk el a lényeghez. Az „általánosságban művelt hadtörténelem” a szaktudományként felfogott történelemtudomány egyik, helyesen hadtörténet-tudománynak nevezendő ága, míg „a hadtudomány forrását és alapját” jelentő „hadtörténelem” valójában nem más, mint a hadtudományhoz tartozó szaktudományos ág. Ezúttal már csak arra van szükség, hogy e kutatótársunknak a katonai szemléleten alapuló, korlátozott értelemben felfogott „hadtörténelem” kifejezését itt is kicseréljük, ezúttal a ténylegesen valós értelem szerinti „hadművészettörténet-tudomány” (vagy csupán pontosabb meghatározásként esetleg a valóban sokkal bonyolultabb „hadtudománytörténet-tudomány”) fogalmával.

Mindenesetre a két szaktudomány (történelemtudomány és hadtudomány) erős kapcsolódása, azonos elemeknek mindkettőben való szükségszerű jelenléte azt indokolja, a hadtörténetet és a hadművészet-történetet, e két más irányból érkező tudományágot összekapcsoljuk. Ezzel együtt e kettőt átfogó fogalomként a hadtörténelemnek meg kell maradnia a teljes köztes szaktudomány megnevezésére, míg ez a fogalom és megnevezés a másik kettőnél, a különböző szaktudományhoz való tartozás, azon belüli elhelyezkedés alapján határozottan kerülendő.

¹³ Broucek, Peter – Peball, Kurt: Geschichte der österreichischen Militärgeschichte. Wien, 2000. 189. skk. o.

¹⁴ Corvisier, André: La guerre. Essais historiques, Paris, 1995. 65–121. o.

¹⁵ Korall, 35. sz. (2009. április) 176. o.

¹⁶ Uo. 181. o.

Immár saját szavaimmal és nyomatékosan megfogalmazva, szerény véleményem szerint a történelemtudomány és a hadtudomány közt köztes átmeneti szaktudományt jelentő hadtörténelemtudományt művelheti a történész végzettségű, és ez esetben ő a köz- (gazdaság-, társadalom-, politika-, jog-, művelődés- stb.) történet felől közelíti meg a múltbeli hadügyi jelenséget. De művelheti a hadtörténelemtudományt katonai végzettségű is (főleg, ha megfelelő gyakorlattal is felvértezett), de ő ez esetben a hadügy (hadseregszervezés, stratégiai, hadművelési, harcászati esemény, fegyverzet, haditechnika, terepviszonyok stb.) felől vizsgál egy történelmi fejleményt. Míg a történész végzettségű a megfelelő katonai ismeretek nélkül nem képes a haditettek hiteles és valós értelmezésére, vagyis nem igazi hadművészet-történész, a katonai végzettségűnél alapvetően az adott fejlemény történelmi hátterének, körülményeinek megfelelő ismerete hiányában könnyű a félreértelmezés, vagyis ő pedig nem általánosítva hadtörténész. Mindkettőre bőséges példatárral rendelkezik mindegyik kutatótársam.

Ha ez általában igaz is, messze nem biztos, hogy érvényes például Markó György további megállapítása is: „történész és hadtörténész között az igazi határvonalat az állandó hadseregek megjelenésétől kell meghúznunk.”¹⁷ (Valójában ez a kor meghatározás csak a tekintetben igaz, hogy a hadszervezés és a háború története immár történelmi beágyazottságában került vizsgálat tárgyává.) Bizonyára nem rugaszkodom el a valóságtól, ha szembeszállva az e megkülönböztetést alkalmazó kétszeresen is sommás tévedéssel, az állandó hadseregeket megelőző korokat illetően is a hadtörténelemtudományon belül ismét hangsúlyosan megkülönböztetem a hadtörténet művelőjét a hadművészet-történet művelőjétől.

Példaként a legkorábbi ismert szerzőkre visszatekintve, előbb a történelemtudományon belül párba állítom a történetírás atyjainak tekintett görögöknél a Kr. e. 484–425 közt élt halikarnasz-szoszi Hérodotosznak a görög–perzsa háborúk mítoszokkal átszőtt, számos földrajzi és egyéb kitérővel megszakított leírását a Kr. e. 460–395 közt élt athéni Thuküdidésznek az Athén és Spárta közti peloponnészoszi háborúra vonatkozó, kortárs szemtanúk beszámolóira épített feldolgozásával, mint az azonosan a háborúkat megőrkítő alkotásokat. Ezek ugyanakkor egyértelműen minden eltérő feldolgozási módszerük ellenére azonosan történelemtudományi és valóban semmiképpen sem hadtudományi megalapozottságúak, azaz egyik sem hadművészet-történeti, viszont előbbi köztörténeti, utóbbi hadtörténeti jellegű korai alkotás.

Ezzel szemben hadművészet-történeti jellegű első munkáknak azokat kell tekintenünk, amelyek korábbi háborús résztvevőktől származnak, és ezekben vagy hadi élményeiket hagyták ránk eleven leírásban, vagy pedig a hadviseléssel kapcsolatos gondolataikat örökítették meg. Ám ezek is messze az ókorig visszamenően követhetőek. A hadviselés művészetére vonatkozó első mű Kr. e. 360 körüli időből a görög Aineiasz, a hadigépekről szóló Kr. e. 200 körüli időből az ugyancsak görög Atheniasz, a hadiesemények szakszerű leírása a római hadvezér, Gaius Julius Caesar (Kr. e. 100–44) vagy Titus Livius (Kr. e. 59 – Kr. u. 17) nevével megőrkítetten maradt meg az utókor számára.

A hadviselésre vonatkozóan a továbbiakban középkori traktátusok, udvari haditorna könyvek, lovagrendi kiképző és nevelő intelmek, az erődítésről, várvívásról, várvédelemről szóló kolostor-bejegyzések és évkönyvek, valamint más íráskor bőséges ismeretanyagot őriztek meg. Még mindig messze az állandó hadseregek megjelenésének kora előtt, különösen a XVI. századtól kezdődően sorozatosan készültek, sőt jelentek meg olyan feldolgozások, amelyek alapvetően hadművészeti megközelítéssel tárgyalták a háborús eseményeket. Egy évszázaddal később már egyenesen hadtudományi és azon belül hadművészet-történeti jellegű művek is sorra születtek meg az egyes szaktudományok és tudományágak szétválásának jegyében.¹⁸

---

¹⁷ Korall, 35. sz. (2009. április) 176. o.

¹⁸ Ennek aprólékos, maig használható alapvető összegzése Jähns, Max háromkötetes életműve: *Geschichte der Kriegswissenschaften vornehmlich in Deutschland*, München – Leipzig, 1889–1891. A magyar kezdeteket Veszprémy László foglalta össze: *A hadtudomány megszületése Magyarországon*. In: Király Béla – Veszprémy László (szerk.): *A magyar hadtörténelem évszázadai*, Budapest, 2003. 27–42. o. Fontos kiegészítésként l. még: Domokos György – Hausner Gábor – Veszprémy László: *Hadtudományi nyomtatványok régi könyvjegyzékeinkben*. *Magyar Könyvszemle*, 1997/1. 33–57. o.

Fentiek alapján is immár egyértelmű, hogy ugyancsak határozottan tévesnek érzem másik kutatótársam, Csikány Tamás megközelítését is, ahogyan sommásan kijelenti: „a hadtörténelem – a hadtudomány része.” Ennek igazolására idézi azt a dualizmuskori magyar megközelítést, miszerint „a hadtörténelem az, amely a tisztet a hadviselés, a hadművészet titkaiba a legbiztosabban bevezeti”. További érve a két világháború közti magyar felfogás: „a hadtörténelem vizsgálatának tárgya mindenekelőtt a hadra kelt ember viselkedésének, döntéseinek vizsgálata [sic!]”.¹⁹ Bizony mindkét idézett állításban a „hadtörténelem” kifejezés egyértelműen a hadművészet-történetre cserélendő.

Az elődöknek ezen, általa idézett, a hadtörténelmet kutató példatárként való felfogásán ugyan e kutatótársunk túllép. Azonban maga is egybemossa a hadtörténelem és a hadművészet-történet fogalmát, amikor így zárja fejtegetését: „A tárgyalt tudomány körébe tartozik a béke és háború, a hadsereg és társadalom kapcsolatainak vizsgálata, a hadseregszervezés, -kiegészítés, -ellátás, -alkalmazás, a fegyver fejlődéstörténeti vizsgálata, ám alapvető a hadművészet, a háborúk és hadjáratok történetének, a katonai vezetők tevékenységének az elemzése”. Majd még hozzáteszi: „sőt legújabbban a csatatörténetkutatás is.”²⁰ E felsorolásból bizony az elsőként említettek a hadtörténet vizsgálati köréhez tartoznak, míg a hadieseményekre vonatkozó továbbiak a hadművészet-történet részét képezik. Nem véletlen, hogy egykor az Egyesített Tisztiiskolán hadtörténetet tanítottunk, ma pedig a Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetemen a hadművészet-történettel ismerkednek a hallgatók.

A legújabb vitát írásával kiváltó Pollmann Ferenc tiszteletudó viszontválaszában nem erről a hadtörténelemmel kapcsolatos alapvető dilemmáról szól: a történelemtudomány vagy a hadtudomány körébe tartozik-e, esetleg – ahogyan magam határozottan állítom – e kettőhöz kapcsolódó köztes állapotú szaktudomány. Csupán szerényen leszögezi, „a hadtörténésznek szükséges hátteret jelentő katonai ismeretek nem csupán a tisztképzés során sajátíthatók el”, ami persze igaz is. Az ugyancsak szükséges történelmi tudással kapcsolatban már csak egy, halványan megfogalmazott kívánságra futotta: „a katonai hadtörténetírásnak több nyitottságot kellene mutatnia a társadalomtörténeti megközelítés irányában.” Végül ismét elmulasztva a hadtörténelem, a hadtörténet és a hadművészet-történet szigorú megkülönböztetését, melynek hiánya minden félreértés alfája és ómegája, így zárja le viszontválaszát: „mivel szűkebb értelemben a hadtörténet a háborúk és a hadseregek története, a hadviselés elméleti és gyakorlati kérdéseivel foglalkozik, annál inkább szükséges a sajátos katonai ismeret.”²¹ Ez a „szűkebb értelmű hadtörténet” az én nézetem szerint a hadművészet-történet.

Megismétlem: a saját szaktudományuk ágaként a hadtörténet és a hadművészet-történet együttesen alkotja a történelemtudományhoz és a hadtudományhoz azonosan kapcsolódó köztes szaktudományt, a hadtörténelem-tudományt.

A magam részéről befejezésként és összegzésként határozottan megfogalmazom: a történelemtudomány művelésére általában, a múltat köztörténetként felfogva, felkészíthet egy klasszikus egyetemi történelem szakos képzés. Az egyes részterületekkel való szaktudományos foglalkozás azonban ezen túlmenő ismereteket is feltételez, éppen azokat, amelyeknek múltbeli vizsgálatára a történész vállalkozni akar. Így például a gazdaságtörténeti vizsgálódás feltételezi a közgazdaságtudományi, a vallástörténeti a vallástudományi, a közigazgatás-történeti az államtudományi műveltséget. Ezért is működik a Magyar Tudományos Akadémián a könyvtörténeti, a sajtótörténeti vagy akár az élettudomány-történeti az I. (Nyelv- és irodalomtudományi), míg az agrártörténeti és faluszociológiai a IV. (Agrártudományi), az orvostörténeti az V. (Orvostudományi), az építészettörténeti a VI. (Műszaki tudományi), a jogtörténeti és a demográfiai bizottság (albizottság) a IX. (Gazdaság- és jogtudományi) osztályon belül.

Ezekhez az intézményszerűen működő és számos más tudományág történelmi vetületéhez hasonlóan a hadtörténelem-tudomány is feltételez szakirányú műveltséget, mégpedig két ága közül a hadtörténeti a hadtudományi alapvető, míg a hadművészet-történeti a hadtudományi alapos ismereteket. Más oldalról megközelítve, mivel az emberi társadalomban érvényesülő minden jelenség a

¹⁹ *Korall*, 35. sz. (2009 április) 182. o.

²⁰ Uo. 182. o.

²¹ Uo. 187. o.

történelemtudomány, illetve annak valamely ágának kutatási területe, ez nem lehet másként a hadtörténet-tudomány esetében sem, vagyis a történelemtudomány részét képezi. Ez alapos történelemtudományi ismeretek nélkül ugyancsak nem művelhető, de még a hadművészettörténet-tudomány is feltételezi az alapvető történelemtudományi ismereteket.

Nyomatékosan szeretném még egyszer kiemelni: Míg a hadtörténet-tudomány a történelemtudomány, addig a hadművészettörténet-tudomány a hadtudomány részét képezi. Ezért utóbbi helyénvalóan tartozik az MTA IX. osztály Hadtudományi Bizottsága irányítása alá, mindenesetre jogosan lenne elvárható, hogy ezen belül működjön egy hadművészet-történeti csoport. A hadtörténet-tudomány felügyeleti jogát viszont a II. osztály Történelemtudományi Bizottságának kell(ene) gyakorolnia, mint ahogyan majd másfél évtizeddel ezelőtt létre is hoztak azon belül egy azóta feledésbe merült hadtörténeti munkacsoportot. Mindenesetre a tudományos minősítés folyamatában (ahogyan negyvenöt éve közvetlen érintésként figyelemmel kísérhetem) a hadtörténelemtudomány területén az inkább hadtörténeti jellegű dolgozatok a II., míg az inkább hadművészet-történeti jellegűek a IX. osztályhoz kerülnek elbírálásra, bár néha rendkívül nehéz a domináló jelleg megítélése. (Éppen a közelmúltban közreműködéssel az MTA doktora címre benyújtott, azonosan a Kossuth-szabadságharcossal foglalkozó, de eltérő jellegű hadtörténelmi értekezését Hermann Róbert a II., míg Csikány Tamás a IX. osztálynál védte meg.)

Ezen az elkülönülésen túl az lenne a kívánatos, ha köztes szaktudomány jellegére tekintettel a hadtörténelem művelői mind történelemtudományi, mind hadtudományi műveltséggel egyaránt felvértezve és együttműködve dolgoznának, legyenek akár katonai állományú, akár polgári alkalmazású tudományos kutatók, tevékenykedjenek akár honvédségi, akár civil intézményben. A tudományszervezésben tükröződve, ezt erősen elősegítené, ha a Magyar Tudományos Akadémián működhetne egy hadtörténelem-tudományi interdiszciplináris bizottság, miként az I. (Nyelv- és irodalomtudományi) osztály irányítása alatt működhet történelemtudósok bevonásával művelődéstörténeti, ókortudományi, orientalisztikai bizottság, vagy éppen a II. (Filozófiai és történettudományi [sic!]) osztályon belül létezik nyelvtudósok részvételével a bizantinológiai, irodalomtudósok közreműködésével a forráskiadási bizottság.

Ennek az újonnan létrehozandó interdiszciplináris bizottságnak azonban, minden vitát elkerülendő, nem egyik vagy másik (II. vagy IX.) osztályon belül kellene működnie, oda delegálva másikkal osztagbéli tagokat. Követendő példának azt a tudomány- és technikatörténeti komplex bizottságot tekintem, amelyet a II. (Filozófiai és történelemtudományi), a III. (Matematikatudományi), az V. (Orvostudományi), a VI. (Műszaki tudományi) és a VII. (Kémia tudományi) osztály közösen hozott létre és működtet, de egyes, más osztályokhoz tartozó tagjai is vannak. Ha valakinek kétsége lenne, hogy csupán két osztály is létrehozhatja ilyen osztagközi komplex bizottságot, akkor jelzem, hogy a létező Gyógyszerésztudományit az V. és VI. osztály működteti közösen, míg az Anyagtudományi és technológiáit a VI. és VII. osztály, és ez a sor folytatható lenne. Más szakokkal a II. és a IX. osztály, pontosabban előbbinek a történelemtudományi, míg utóbbinak a hadtudományi bizottsága ezt a hadtörténelem-tudományi interdiszciplináris bizottságot közösen képezhetné.

Ez azonban szükségszerűen együtt járna még egy tudományszervezési kiigazítással. Az MTA a nemzetközi tudományos szervezetek magyar nemzeti bizottságai között számon tartja a Comité International des Sciences Historiques tagjaként (a szakirányúakat összefogóan) nemcsak a Történelemtudományok Magyar Nemzeti Bizottságát, hanem még külön szervezeten a gazdaságtörténeti, az egyetemtörténeti, a rendigylés-történeti, sőt a latinamerika-történeti, az egyiptológus magyar nemzeti bizottságot is a II. osztályon belül. Ugyanakkor a Magyar Hadtörténetészek (sic!) Nemzeti Bizottságát több évtizedes működése ellenére sem a II., sem a IX. osztálynál nem veszi figyelembe.

Pedig talán nem lenne haszontalan, ha az országos tudományos közélet figyelembe venné, hogy a Commission Internationale d'Histoire Militaire keretein belül a szokásosan évenként megrendezésre kerülő tudományos eszmecseréken és az általa ugyancsak évenként megjelentetett, szakirányultságú *Revue Internationale d'Histoire Militaire* köteteiben rendszeresen jelen vannak a magyar hadtörténelem-tudomány képviselői. Bizonyára munkásságuk elismerését jelenti, hogy (ítthon ugyan visszhangtalanul maradván, de) 1938–1943 közt Markó Árpád, 1995–2000 közt pedig jelen sorok szerény szerzője e nemzetközi bizottság elnökségében is tevékenykedhetett, és öreg-

bíthette magyar tudós társainak teljesítményét. Ennek érdekében itthon pedig ma is csendesen, a Honvédelmi Minisztérium által működtetett, sokfelé ágazóan sokirányú munkásságot végző hadtörténelmi intézmény bázisán (megtevesztő nevén: Hadtörténelmi [sic!] Intézet és Múzeum) és a Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem közreműködésével, az elszórtan más kutató és oktató intézményekben működő tudóstársakat se feledve, Veszprémy László főtitkári tevékenységével irányítottan teszi a dolgát a Magyar Hadtörténetészek Nemzeti Bizottsága.

A hadtörténelem-tudomány művelőinek (kutató és oktató hadtörténetészek és hadművészet-történetészek, hadilevéltárosok, hadimúzeológusok, haditérképészek, hadi irányultságú könyvtárosok, irattárosok, csatatérfeltárók, hadisírgondozók, hagyományörzők, hadiszerkesztőségi munkatársak és mások) ez az egyetértésben végzett munkássága sokszorosan fontosabb, mint a hadtörténet és a hadművészet-történet szembeállítás, egyiknek a történelemtudománnyal, másiknak a hadtudománnyal való mesterséges szembefordítása. A katonai és civil intézményi elkülönülés, még kevésbé az egymás munkásságával szembeni értetlenségből fakadó személyeskedő vita egyenesen elfogadhatatlan. A szakmai érvelésű tudományos vita kibontakoztatása érdekében így felvetem, nem lenne-e célszerűbb, ha gazdag magyar nyelvünk kihasználásával a minket egybefogó szakirányú testületet a következőkben inkább Magyar Hadtörténelmi Nemzeti Bizottságnak neveznénk, esetleg gyengébbek kedvéért ezzel a bővítéssel: Magyar Hadtörténelmi (Hadtörténelmi és Hadművészet-történelmi) Nemzeti Bizottság.